

خوش نویسی از نگاه دیگران

نگاهی به کتاب خوش نویسی و فرهنگ اسلامی نوشته آن ماری شمیل

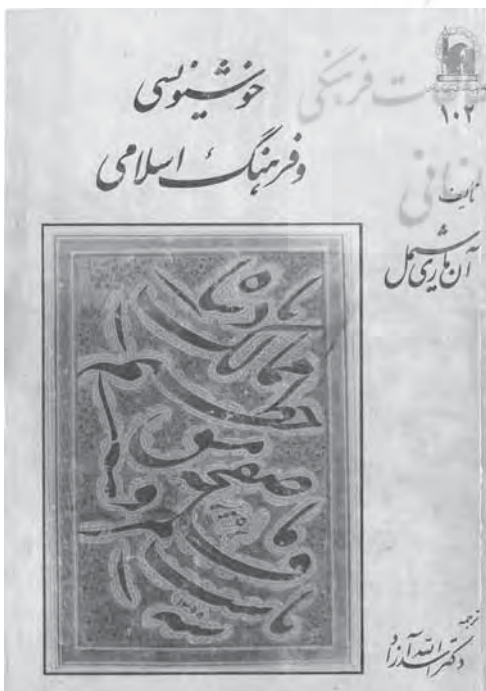
محمدعلی اشرفی

اشاره

هنر اصیل خوش نویسی یکی از نظام‌های هنری و هنرمندانه‌ای است که سابقه دیرپای فرهنگی و ادبی آن قابل توجه بوده و به‌طور طبیعی آگاهی از ابعاد مهم آن در تاریخ هنر، تولید هنر و آموزش و نقد هنر به عنوان اجزای اصلی تربیت هنری جایگاه ویژه‌ای دارد. دلبستگی ما ایرانیان به هنر خودساخته و بومی، حکایت دلبستگی مادری مهربان به فرزند دلبسته‌اش است که امری طبیعی می‌نماید. اما نگرستن به این هنر والا در آیین افکار و پژوهش‌های مستشرقان غربی می‌تواند ارزش و اعتبار آن را محک زده و ما را در پاسداشت این سرمایه فرهنگی فرسایش‌ناپذیر هشیاری مضاعف بخشد. بدیهی است مرتبه و جایگاه نویسنده و پژوهشگر در جامعه علمی،

مبین جامعیت اثر خواهد بود. کتاب «خوش نویسی و فرهنگ اسلامی» برای دست‌اندرکاران آموزش هنر، به‌ویژه همکاران هنر و معلمان گرامی اثری سودمند و آگاهی‌بخش است. مطالعه اولیه کتاب می‌تواند علاقه‌مندان را با درون‌مایه آن آشنا کند و مطالعه ثانویه آن به نگرش انتقادی و طرح ایده‌های تازه بینجامد. در هر حال، رهاورد این کتاب همان پی‌بردن به عمق و ارزش هنر خوش نویسی است که توانسته در نگاه مستشرقان این چنین دلچسب و پرمایه جلوه‌گر شود.

کلیدواژه‌ها: هنر خوش نویسی، آن ماری شمیل، کتاب خوش نویسی و فرهنگ اسلامی.

کتابخانه ملی ایران

آن ماری شimmel (ANNE MARIE SCHIMMEL) یکی از مستشرقانی است که جامعه فرهنگی ما با آثار و مطالعات او در عرصه فرهنگ اسلامی و وجوه گوناگون آن آشنا هستند.

کتاب خوش‌نویسی و فرهنگ اسلامی به عنوان نمایی تازه از تحقیقات شimmel در زمره مطالعات و آثاری است که در وادی هنر خط و ارتباط آن با سایر وجوه ادبی مانند شعر و عرفان و همچنین آداب و جزئیات پرپیچ و خم هنر خوش‌نویسی قرار می‌گیرد. در حقیقت این کتاب با توجه به محتوای آن یکی از آثاری به‌شمار می‌رود که به عنوان یک حلقه رابط علاقه‌مند هنر خوش‌نویسی امروز را به ادبیات و پیشینه این هنر در گذشته پیوند می‌دهد.

این نکته از آن جهت حایز اهمیت است که مخاطبان امروز این هنر به علت موجود نبودن آثار مناسب در زمینه دانش هنر خوش‌نویسی و پشتوانه نظری‌اش با زمینه‌های پیدایش و فراز و فرود چنین هنر ارجمندی ارتباط بایسته و شایسته‌ای نیافته‌اند. همین امر بدون یک نگاه تاریخی از گذشته تا حال این مشکل را به‌وجود می‌آورد که انگیزه‌های لازم برای تداوم این هنر از ذهن و ضمیر آن‌ها رخت بریندد. اما خوشبختانه آن ماری شimmel در این اثر که به علت بهره‌مندی مؤلف آن از انس با ادب فارسی، به‌طرز جذاب و شیرینی تحریر یافته، باب سخن را با علاقه‌مندان و مخاطبان باز می‌کند و آنان را به تفرجی دلنشین در وادی خط دعوت می‌نماید.

اصولاً سخن گفتن و قلم زدن از هنر خوش‌نویسی که اقبال از آن به عنوان «حرفه طاقت‌فرسای مشاقتی» نام برده و همواره پیش از کلمه «کتابت» کلمه «رنج» را هم بر آن افزون نموده‌اند، محتاج و مستلزم عشقی پایدار است که دشواری‌های این هنر پررمز و راز را به تعبیر مولانا با

«پیشوایی عشق» عملی سازد و صد البته که محققان این عرصه نیز باید از چنین ویژگی مهمی برخوردار باشد. شimmel در پیش‌گفتار، کتاب را به دو دوست خویش تقدیم می‌کند «که برای افروخته و زنده نگاهداشتن شعله عشق [او] به خوش‌نویسی اسلامی زحمات فراوان تحمل کردند.» و بدین ترتیب به‌راحتی می‌توان دریافت اثری که از فرا روی خواننده اهل تأمل قرار خواهد گرفت، از دو ویژگی مهم «ذوق و شور هنرمندانه» و «رویه تحقیقی محققانه» برخوردار خواهد بود و این دو از مواردی است که تا انتهای کتاب نشانی‌های متعددی برای آن‌ها یافت می‌شود. زیرا شimmel در جای جای اثرش با عشقی زایدالوصف از جاذبه‌ها و جلوه‌های هنر خوش‌نویسی نمونه و مصداق ارائه می‌دهد.

کتاب مجموعاً از یک پیش‌گفتار، چهار فصل، دو پی‌افزود، یادداشت‌های مربوط به چهار فصل، کتاب‌نامه آثار خط، واژه‌نامه انگلیسی به فارسی و قسمت پایانی آن یعنی نمایه تشکیل یافته است.

هم‌چنین در آغاز کتاب مقدمه‌ای از استاد نجیب مایل هروی با عنوان «کتابی نه، سمن‌زاری دلاویز» آمده که می‌توان آن را همچون نقدی مثبت بر این اثر تلقی کرد. اما بدنه اصلی و مورد استفاده برای همکاران هنر و علاقه‌مندان به خوش‌نویسی چهار فصل عمده آن است که با عناوین زیر مشخص می‌شود:

فصل اول: شیوه‌های خوش‌نویسی

فصل دوم: خوش‌نویسان، درویشان و شاهان

فصل سوم: خوش‌نویسی و عرفان

فصل چهارم: خوش‌نویسی و شعر

در فصل اول کتاب، شimmel از اهمیت نوشتن در فرهنگ اسلامی و حفظ کلام الهی یاد می‌کند و نمونه‌هایی از نفوذ حروف عربی به عنوان عناصر تزئینی در کشورهای

شimmel
تکامل بخشی خط
کوفی را به عنوان
یکی از معجزات
دین اسلام بیان
می‌دارد که در
مدت کوتاهی
تحول یافت و از
نظر زیبایی‌شناسی
و ساختار قواعد
هندسی منجر به
به‌وجود آمدن
شیوه‌های نوینی
گردید

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله الطيبين الطاهرين

**شیمل در
جای جای
اثرش با عشقی
زاید الوصف
از جاذبه‌ها و
جلوه‌های هنر
خوش‌نویسی
نمونه و مصداق
ارائه می‌دهد**

اروپایی - از جمله در حواشی شغل تاجگذاری امپراتوران آلمان - ارائه می‌نماید.

وی تکامل‌بخشی خط کوفی را به عنوان یکی از معجزات دین اسلام بیان می‌دارد که در مدت کوتاهی تحول یافت و از نظر زیباشناسی و ساختار قواعد هندسی منجر به به‌وجود آمدن شیوه‌های نوینی گردید. شیمل نیای روحانی خوش‌نویسان را همانند اهل تصوف حضرت علی(ع) معرفی می‌نماید. در این فصل علاوه بر توصیفی از قرآن‌های نگارش یافته با خط کوفی، سیر تکامل این خط و تقسیم آن به کوفی غربی و شرقی، به تأثیر ایرانیان به ایجاد تحول و تنوع در آن پرداخته شده و از راه یافتن جلوه‌های این خط به عنوان عناصر تزئینی در روی مهره‌ها، سنگ‌ها و هم‌چنین درهم پیچیده شدن حروف و ایجاد هم‌نشینی با سایر عناصر تزئینی مانند گل‌ها و برگ‌ها، سخن به میان آمده است.

تشبیهات و استعارات زیبای نویسنده کتاب در لابه‌لای نثر جذاب آن همانند استراحتگاهی برای خواننده است. تشبیه قرآن با خط کوفی و اعراب رنگی آن به «باغی رنگارنگ» و تشبیه خط کوفی با تزئینات و آرایش منظم به «شعری با قافیۀ واحد» و یا «باغی مزین و آراسته» حظ خواننده را مضاعف می‌نماید. تحول خط مستدیر [نسخ] به‌خاطر نیازهای اداری و ایجاد شیوه‌های طومار، توفیق و تأثیر کاغذ در رواج هنر خوش‌نویسی مقدمه بحث نویسنده برای آغاز بحث مهم تحول در خط نسخ به‌دست «ابن‌مقله بیضاوی شیرازی» است؛ چرا که هم اوست که تناسب و اندازه حروف را بر مبنای مقیاس نقطه قرار داد و میزان هندسی حروف را بر این قاعده تنظیم کرد و پس از این‌بواب به آن قواعد جان بخشید و در نهایت تلاش‌های او منجر به پیدایش خطوط ششگانه شامل ثلث، نسخ،

توفیق، ریحان، محقق و رقاع گردید و بعدها سه شیوه ایرانی خاص یعنی تعلیق، نستعلیق و شکسته نستعلیق نیز بدان افزوده گردید.

در فصل دوم کتاب، نویسنده از خوش‌نویسی به عنوان بخشی اساسی از پیکره جهان اسلام یاد می‌کند و از وجود خط در متن زندگی پادشاهان و بزرگان و توجه ویژه آن‌ها به خطاطان حکایت می‌کند. در این فصل به محتوای رساله‌ها و آداب‌الخط‌های نویسندگان در مورد سیر و سلوک رهروان این هنر اشاراتی رفته و برای توفیق در هنر خط به ویژگی‌های مهمی چون خلق و خوی نکو و فروتنی و این نکته که «صفای خط از صفای دل است» تأکید و اشاره شده است.

آشنایی با ساز و برگ و ابزار خوش‌نویسی مانند قلم، دوات، کاغذ و معرفت یافتن بر تمام ویژگی‌های آن‌ها براساس روایت‌های استادان فن نیز مطرح می‌شود و برای قلم از سوی یکی از پیشکسوتان نقل می‌کند: «آنی که ورزش سبک، اهمیت و اعتبارش سنگین و کاربردش بسیار است.» شیمل در این فصل به منزلت رفیع اجتماعی خانواده‌های خوش‌نویسان اشاره دارد و هم‌چنین از پیوند تنگاتنگ میان حکمرانان و خوش‌نویسان سخن به میان آورده و با توجه به این‌که خط یکی از ویژگی‌های مهم فرهنگ اسلامی بوده، تأکید می‌کند که بسیاری از سلاطین و پادشاهان من‌جمله بایسنغر میرزا، شاه اسماعیل صفوی و دیگران خود در زمره خوش‌نویسان مبرز بوده‌اند.

در صفحه ۸۶ کتاب در کنار نام میرعلی پسوند تبریزی به صورت افزوده آمده که در چند کلمه جلوتر نیز باز به همان شکل افزوده از این میرعلی تبریزی به عنوان واضع خط نستعلیق نام برده شده است؛ در حالی که

دفتر انتشارات کمک آموزشی

با مجله‌های رشد آشنا شوید

مجله‌های رشد توسط دفتر انتشارات کمک آموزشی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وابسته به وزارت آموزش و پرورش تهیه و منتشر می‌شوند:

مجله‌های دانش‌آموزی

(به صورت ماهنامه و هشت شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شوند):

لشدرک (برای دانش‌آموزان آمادگی و پایه اول دوره دبستان)

لشدرنوآموز (برای دانش‌آموزان پایه‌های دوم و سوم دوره دبستان)

لشدر دانش‌آموز (برای دانش‌آموزان پایه‌های چهارم و پنجم دوره دبستان)

لشدرنو جوان (برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی)

لشدر جوان (برای دانش‌آموزان دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی)

مجله‌های بزرگسال عمومی

(به صورت ماهنامه و هشت شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شوند):

رشد آموزش ابتدایی ♦ رشد آموزش راهنمایی تحصیلی ♦ رشد تکنولوژی

آموزشی ♦ رشد مدرسه فردا ♦ رشد مدیریت مدرسه ♦ رشد معلم

مجله‌های بزرگسال و دانش‌آموزی تخصصی

(به صورت فصل‌نامه و چهار شماره در هر سال تحصیلی منتشر می‌شوند):

- ♦ رشد برهان راهنمایی (مجله ریاضی برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی)
- ♦ رشد برهان متوسطه (مجله ریاضی برای دانش‌آموزان دوره متوسطه) ♦ رشد آموزش قرآن ♦ رشد آموزش معارف اسلامی ♦ رشد آموزش زبان و ادب فارسی ♦ رشد آموزش هنر ♦ رشد مشاور مدرسه ♦ رشد آموزش تربیت بدنی ♦ رشد آموزش علوم اجتماعی ♦ رشد آموزش تاریخ ♦ رشد آموزش جغرافیا ♦ رشد آموزش زبان ♦ رشد آموزش ریاضی ♦ رشد آموزش فیزیک ♦ رشد آموزش شیمی ♦ رشد آموزش زیست‌شناسی ♦ رشد آموزش زمین‌شناسی ♦ رشد آموزش فنی و حرفه‌ای ♦ رشد آموزش پیش‌دبستانی

مجله‌های رشد عمومی و تخصصی، برای معلمان، مدیران مربیان، مشاوران و کارکنان اجرایی مدارس، دانش‌جویان مراکز تربیت معلم و رشته‌های دبیری دانشگاه‌ها و کارشناسان تعلیم و تربیت تهیه و منتشر می‌شوند.

♦ نشانی: تهران، خیابان ایرانشهر شمالی، ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش، پلاک ۲۶۶، دفتر انتشارات کمک آموزشی.

♦ تلفن و نمابر: ۰۲۱ - ۸۸۳۰۱۴۷۸

مراد نویسنده میرعلی هروی بوده و احتمالاً توسط مترجم بدان افزوده شده است.

در همین فصل نیز مؤلف از پیوند بین خط نستعلیق و متن به‌خوبی آگاه است به گونه‌ای که عدم قبول عام برای نگارش قرآن به خط نستعلیق را بیان داشته و این امری است که نویسنده مقدمه نیز به آن تصریح کرده اما در آگاهی مؤلف بر این نکته تشکیک قائل شده است.

در فصل سوم، نویسنده کتاب از پیوند عرفان و هنر خوش‌نویسی به مثابه دو مقوله‌ای که دارای نیای روحانی مشترک یعنی حضرت علی (ع) هستند، سخن می‌گوید. بیان نکته‌های باریک عرفانی و به کار بردن اصطلاحات این وادی در نگاه نخست، ذهن خواننده را متوجه نمادهای ویژه دنیای عرفان می‌نماید و این که این فصل باید با استفاده از پیشینه‌های عرفانی مورد مطالعه قرار گیرد. راز و رمز عرفانی حروف عربی و الفاظ قرآن و تجربه عارفان از این حروف و کیفیت خاص برای آن‌ها قائل شدن، از دیگر مطالب ارائه شده است.

هم‌چنین دارای اهمیتی ویژه دانستن متون مذهبی مانند قصیده عربی که در مدح و منقبت پیامبر اکرم (ص) گفته شده و توسط خوش‌نویسان بارها استنساخ شده و عرفا بدان دل‌بستگی خاصی داشته‌اند، مورد توجه نویسنده است. تشبیه‌های عرفانی و رازواری حروف تا آن جاست که عرفا از مرغ بسمل که به‌وسیله عبارت بسم‌الله الرحمن الرحیم ترسیم شده، همچون پرنده‌ای فرشته‌سان که مسلمانان را به نماز صبح می‌خواند یاد می‌کنند.

فصل پایانی کتاب یعنی فصل چهارم، به بیان رابطه شعر و خوش‌نویسی می‌پردازد و این که مضامین خوش‌نویسی از کاغذ و دوات و قلم و مرکب، عرصه‌ای تازه برای استفاده از تشبیهات بوده و شاعران و گویندگانی

جهاد اقتصادی

برگ اشتراک مجله‌های رشد

نحوه اشتراک:

شما می‌توانید پس از واریز مبلغ اشتراک به شماره حساب ۳۹۶۶۲۰۰۰ بانک تجارت، شعبه سهراب آزمایش کد ۳۹۵، در وجه شرکت افست از دوروش زیر، مشترک مجله شوید:

۱. مراجعه به وبگاه مجلات رشد؛ نشانی: www.roshdmag.ir و تکمیل برگه اشتراک به همراه ثبت مشخصات فیش واریزی.
۲. ارسال اصل فیش بانکی به همراه برگ تکمیل شده اشتراک با پست سفارشی (کپی فیش را نزد خود نگه‌دارید).

◆ نام مجلات در خواستی:

.....
.....
.....
.....

◆ نام و نام خانوادگی:

.....

◆ تاریخ تولد:

.....

◆ تلفن:

.....

◆ نشانی کامل پستی:

.....

استان: ..... شهرستان: ..... خیابان: .....

شماره فیش: ..... مبلغ پرداختی: .....

پلاک: ..... شماره پستی: .....

◆ در صورتی که قبلاً مشترک مجله بوده‌اید، شماره اشتراک خود را ذکر کنید:

.....

امضا:

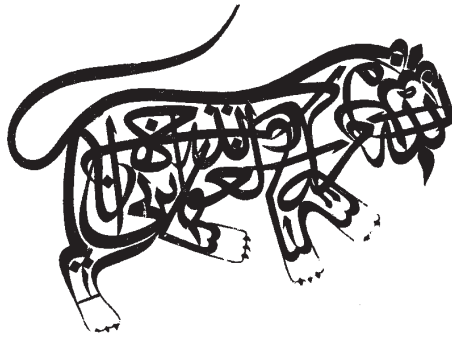
◆ نشانی: تهران، صندوق پستی امور مشترکین: ۱۶۵۹۵/۱۱۱

◆ وبگاه مجلات رشد: www.roshdmag.ir

◆ اشتراک مجله: ۰۲۱-۷۷۳۳۶۶۵۶/۷۷۳۳۵۱۱۰/۷۷۳۳۹۷۱۳-۱۴

◆ هزینه اشتراک یکساله مجلات عمومی (هشت شماره): ۹۶۰۰۰ ریال

◆ هزینه اشتراک یکساله مجلات تخصصی (چهار شماره): ۶۰۰۰۰ ریال

در ادب فارسی و ادب ترکی نازک خیالی‌های زیادی را در این خصوص ابداع کرده‌اند. مؤلف بر این معنا واقف است که کیفیت موزون و موسیقایی خطی مانند نستعلیق که از آن به عنوان خطی شاعرانه یاد می‌کنند و یا شکسته که از آن به عنوان خطی عاشقانه نام می‌برند، می‌تواند الهام‌بخش شاعران برای به‌کارگیری مضامین دلنشین خط در شعر و هنر آنان باشد و با ارائه نمونه‌هایی در این خصوص، از شاعرانی چون بیدل دهلوی، کلیم کاشانی و... ترجمه‌هایی از اشعار ترکی به غنا و قوت این ارتباط تنگاتنگ می‌افزاید. البته پیوند میان شعر و خط امری است که تا روزگار ما نیز تداوم یافته و در شرح حال بعضی از شعرا و خوش‌نویسان مانند عبدالرحیم افسر اصفهانی، تذکره‌نویسان در مانده‌اند که واژه «خوش‌نویس شاعر» را به‌کار بگیرند یا «شاعر خوش‌نویس» را.

در مجموع باید اشاره نمود که کوشش آن ماری شیمیل در تدوین و تألیف این اثر کوششی ارجمند و ستودنی است. ارجاعات، پانویس‌ها و منابع کتاب برای چهار فصل آن در پایان آمده که بهتر بود پی‌نوشت‌ها و منابع هر فصل در انتهای آن ذکر می‌شد و این امر به مراجعه راحت آن‌ها کمک می‌نمود.

این کتاب در کنار آثار قدیمی مانند تذکره‌های خط و خطاطان و کتاب گلستان هنر و نیز در کنار آثار معاصرین مانند اطلس خط مرحوم حبیب‌الله فضایی (۱۳۰۱-۱۳۷۶ ه.ش) از جایگاه ارزنده‌ای برخوردار است.

ترجمه اثر نیز روان و متین صورت پذیرفته و افزوده‌هایی با در نظر داشتن سجاوندی‌های معمول در متن به‌کار گرفته شده که باعث بهتر شدن نثر گردیده است.

بدون شک مطالعه عمیق و دقیق این اثر می‌تواند به ارائه تصویر روشنی از هنر خوش‌نویسی و سیر تاریخی آن و ارتباط با مقدمه‌هایی چون شعر و عرفان کمک نماید و برای دبیران هنر، مدرسان، رهروان این هنر و محققان سودمند افتد.